

В. О. Балух, В. П. Коцур

КУЛЬТУРА РАННЬОМОДЕРНОЇ ЄВРОПИ

Підручник для студентів
вищих навчальних закладів

Харків
«Фоліо»
2017

ПЕРЕДМОВА

Підручник «Культура ранньомодерної Європи» є продовженням розгляду проблем історичного і культурного поступу Європи і взагалі всієї світової цивілізації зусиллями українських учених. Він присвячений епосі XVI – першої половини XVII ст., впродовж якої культура західноєвропейських країн набула тих розвинутих форм, які виокремили Європу з усього світу і яку виділяють як особливий тип європейської культури, що послужила основою для «модерної» Європи. Саме в цей час стали виявлятися контури європейської культури. Реформація, що розпочалася в епоху Відродження, була вже зародком нової культури. Вона не лише привела до переосмислення догматів християнства, але й змінила духовну атмосферу в суспільстві. Завдяки Реформації європейці вибороли право обирати віру, що дозволило їм згодом розробити поняття свободи совісті – одне з головних у системі громадянських прав і свобод.

Відбулися суттєві зміни і в розвитку свідомості, наукового природознавства і філософії. Саме Галілео Галілею належить думка, що наука має спиратися на спостереження і експерименти та користуватися математичною мовою, а видатні науковці ранньомодерної доби – Ф. Бекон, Р. Декарт, Б. Спіноза та інші – звільнили філософію від схоластики і повернули її до науки. Основою філософського пізнання у їхніх працях стала не сліпа віра, а розум, який спирався на логіку і факти.

XVI – першу половину XVII ст. часто називають епохою «великого прориву», оскільки Великі географічні відкриття познайомили Європу з невідомими раніше землями і народами, відкрили перед нею нові життєві горизонти. Почалося розселення європейців у заморські країни та освоєння ними нових територій. Зв'язки між континентами розширилися, змінюючи уявлення людей про навколишній світ і про самих себе. Сформувався і новий світогляд, згідно якого розширюються уявлення про Всесвіт, а світ розглядається як об'єкт, на який спрямовується людська активність. Він постає як нескладний механізм, типовим взірцем якого став механічний годинник, пізнати та опанувати який і стає завданням людини. Вона, спираючись на свій розум і досвід, повинна зробити середовище своєї життєдіяльності оптимальним. Прийшло розуміння цінності людини та її життя, усвідомлення необхідності розвивати нові відносини між людьми, розбудовувати нові порядки в державах.

Відбуваються суттєві зрушення і в інших сферах духовного життя європейців. З'являється світське мистецтво, зароджується роман як літературний

жанр, опера і сучасний театр; виникають національні наукові центри, з'являються перші газети, дипломатичний етикет, нові жанри і стилі мистецтва тощо. Діяльність гуманістів сприяла виникненню нової системи університетської освіти, основні принципи якої зберігаються і в наші дні.

Європейська культура раннього Нового часу стає багатонаціональною і багатомовною, бо латинь поступається місцем національним мовам, що збагатило європейську культуру традиціями народної творчості і зробило її досягнення доступнішими для народів континенту, а також привело до піднесення національних культур. Хоча творчість художників Дюрера, Рубенса, Веласкеса, Рембрандта, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Рафаеля; драматургів Шекспіра, Лопе де Вега, Кальдерона; композиторів Монтеверді, Палестріни, Шютца; засновника «нової педагогіки» Яна Коменського була національною, разом з цим вона складає досягнення всієї європейської культури.

У європейських країнах виникають оригінальні художні жанри, літературні напрямки, архітектурні школи, в яких по-різному відображаються художні стилі тогочасної культури – Ренесанс, барокко, класицизм і раціоналізм. Отже, європейська культура переживає період розквіту, що став результатом взаємообміну між культурними досягненнями держав континенту. Взаємодія і контакт культур стали одним із визначальних чинників культурного прогресу, що вивів Європу у ранній Новий час на передові позиції у світі.

Саме цьому культурному феномену і присвячений наш підручник, структурна наповненість якого здійснювалася з урахуванням міждисциплінарних зв'язків з цілою низкою культурологічних, історичних та інших гуманітарних дисциплін, що читаються для фахівців-культурологів.

Фактологічний матеріал підручника розміщено у 14 главах, де поряд із висвітленням теоретичних питань, що включають особливості формування соціокультурного середовища ранньомодерної епохи і економіко-комунікативні фактори сприяння культурного розвитку європейських країн періоду раннього Нового часу, охарактеризовано специфіку культурного поступу Німеччини, Швейцарії, Італії, Іспанії, Нідерландів, Англії, Франції, Скандинавських країн, Австрії, Угорщини, Трансильванії, Молдавії і Валахії у XVI – першій половині XVII ст.

Значний обсяг матеріалу було використано із праць наших попередників, який ми намагалися переосмислити і подати його не лише в новій інтерпретації, але й доступно та зрозуміло для студентів-культурологів і цікаво для масового читача.

У підручнику вміщено також контрольні запитання, бібліографію і додатки (термінологічний словник, географічні назви, перелік видатних постатей європейської культури епохи раннього модерну, предметний, географічний та іменний покажчики).

Автори висловлюють щире подяку рецензентам, чиї критичні зауваження та поради дали змогу вдосконалити структуру і текст підручника, а також Президії НАПН України за сприяння в його виданні.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА РАНЬОМОДЕРНОЇ ЕПОХИ

ПЕРІОДИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОГО ПОСТУПУ ЄВРОПИ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Тривалий час науковці країн колишнього Радянського Союзу називали період з кінця XV до середини XVII ст. пізнім Середньовіччям. Але з розколом імперії історики сприйняли західну схему періодизації, назвавши цю епоху раннім Новим часом, або

раннім модерном, хоча ці назви підкреслюють перехідний і вкрай суперечливий характер цього періоду. Відмітними його рисами були:

– глибокі соціально-економічні зрушення, що привели до виникнення нових, капіталістичних відносин;

– політичні і культурні зміни, що сформували національні монархії і новий світогляд;

– значне прискорення суспільного розвитку поряд з численними спробами повернення до старих, відживаючих традицій і відносин.

Феодалізм усе ще залишається домінуючою суспільно-економічною системою, але в його надрах зароджуються ранньокapіталістичні відносини, хоча цей процес у різних європейських країнах йшов нерівномірно. Такий дуалізм позначався на всіх сферах життєдіяльності. Так, поряд з поширенням гуманізму, появою нового світогляду, переосмисленням догматики Католицької Церкви під час *Реформації*, поступово секуляризацією громадської думки проходило наростання народної релігійності.

Щодо періодизації раннього Нового часу, то початком його вважаються різні події: здобуття турками *Константинополя* 1453 р., відкриття Америки *Христофором Колумбом* 1492 р., виступ проти Католицької Церкви *Мартина Лютера* 1517 р. Але ставити в основу критеріїв періодизації окремі дати чи події буде не зовсім правильно, бо зміни епох відбувалися не в один день. Тому, якщо для визначення початку епохи Нового часу поглянемо на соціально-економічну сторону історичного процесу, то явно проглядається, що для переходу від Середньовіччя до Нового часу важливе значення мала друга половина XV ст. Саме тоді сформувалися підвалини буржуазного виробництва і з'явився новий соціальний тип людини – підприємець, відбувався бурхливий розвиток виробництва і впровадження нових технічних винаходів. Започаткувався перехід від станової структури суспільства до нового соціального ладу, де не походження, а ініціативність, активність людини та матеріальне становище визначали її місце у суспільстві.

У політичній площині це був початок формування національних монархій та суперництва двох блоків європейських держав. У культурному відношенні – проходили глибинні зміни, що зруйнували середньовічну систему цінностей. Іншим став і темп життя суспільства: середньовічна неквапливість змінювалась динамізмом Нового часу. Великі географічні відкриття і розквіт культури Відродження різко розширили межі знайомої європейцям ойкумени, здійснили переворот у космологічних уявленнях і суспільній свідомості.

Вибір верхньої хронологічної межі раннього Нового часу до сих пір залишається дискусійним. Частина дослідників, спираючись на економічно-господарські критерії, поширюють ранній Новий час на все XVIII ст. Інші, враховуючи зародження ранньокapіталістичного устрою в окремих країнах, пропонують за умовні межі значимі соціально-політичні катаклізми, спричинені ростом цих нових відносин, – визвольний рух у Нідерландах другої половини XVI ст. або Англійську революцію середини XVII ст. Поширеною є також думка, що виправданою точкою відліку Нового часу можна вважати Велику французьку революцію кінця XVIII ст., оскільки до цього моменту буржуазні відносини встановилися уже в багатьох європейських країнах.

Ми ж схильні вважати, що вододілом між раннім Новим часом і початком власне нової історії стали події середини XVII ст. – Англійська революція, що визначила подальші шляхи економічного розвитку європейських країн, і завершення Тридцятилітньої війни *Вестфальським* миром 1648 р., який надовго накреслив основні напрями політичного розвитку Європи.

Не оминули змін і культурні процеси раннього Нового часу, в яких теж відбувалася складна взаємодія традиційних і нових ідейно-художніх напрямів. Загалом у розвитку культури виділяють три основні етапи: 1) кінець XV – перша половина XVI ст.; 2) друга половина XVI ст.; 3) від початку до середини XVII ст.

Перший етап характеризувався поширенням у багатьох країнах культури Відродження, започаткованої в Італії. А з другої чверті XVI ст. на культурний розвиток європейських країн потужно вплинули ідеї Реформації і розкол Римо-Католицької Церкви.

Другий етап відзначався певним дуалізмом. З одного боку, на ренесансних началах продовжується оновлення всіх сфер культури, а з другого – проходить певна трансформація гуманістичних ідеалів з їх антропоцентричними принципами. Нові віяння починають заперечувати велич людини і ставлять під сумнів її «божественність». У країнах, де поширився Протестантизм, на культурний розвиток посилився вплив реформаційних ідей, а інші залишилися під пресом Контрреформації і Католицької Церкви. На культурний процес залишило помітний відбиток і утвердження абсолютизму. Загалом же у цей період продовжувала зберігатися спадковість з досвідом ренесансної культури, проте в останній уже починають проявлятися риси кризових явищ.

На третьому етапі наступає розквіт нової культурної епохи – т. зв. *бароко*. Хоча поряд з цим культурним напрямом у деяких країнах розвивається

Друкарня

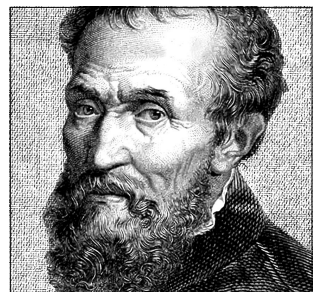
такий стилістичний напрям, як *класицизм* (наприклад, Франція, Голландія). А в творчості деяких митців проглядаються принципи *реалізму*. В цілому для цього періоду характерні химерні переплетення різноманітних стилістичних напрямів.

Культура Відродження, активно утверджуючись у ряді країн Європи, набула загальноєвропейського значення. Зрозуміло, що найяскравішого свого розвитку вона досягла в Італії в епоху Високого Відродження (кінець XV – перша третина XVI ст.), збагативши науку і освіту новими методами пізнання і цікавою проблематикою, запровадивши нові стилі в архітектурі й образотворчому мистецтві, позитивно вплинувши на розвиток філософії і природознавства, привівши до інтенсивного розвитку театру і музики. У цих процесах немаловажну

роль відіграло книгодрукування, з'явилися навіть цілі друкарські центри: *Мануційів у Венеції, Кобергера у Німеччині, Плантена в Нідерландах, Етьєнів у Франції* тощо. Вони друкували твори стародавніх авторів, коментарі до них і переклади національними мовами, здійснені гуманістами. Саме в епоху Відродження було відкрито і опрацьовано основний корпус джерел грецьких та латинських авторів і склався своєрідний культ Античності, що протиставлялася варварському Середньовіччю, яке вважалося культурним занепадом. Тому головним завданням культури Відродження стало відновлення спадкового зв'язку з античною спадщиною, яка була втрачена у «темні віки» Середньовіччя.

Знаменно, що перелом в історії західноєвропейської культури почався з епохи Ренесансу, тобто відродження античних старожитностей. «У врятованих при загибелі Візантії рукописах, виритих із руїн Рима античних статуях перед здивованим Заходом з'явився новий світ – грецька старовина; перед її світлими образами зникли привиди Середньовіччя».

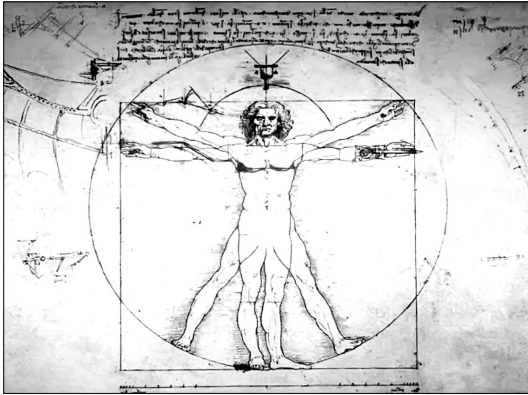
Дійсно, майстри Відродження думали, що їм під силу відродити мистецтво Античності. І вони щиро вірили в це. Невже *Мікеланджело* не вважав, що він наслідував видатного скульптора V ст. до н. е. *Фідія*? Коли *Леонардо да Вінчі* працював, дотримуючись точно вивіренних пропорцій людського тіла, хіба не вірив він, що дотримується заповітів «Канону» аргоського скульптора і архітектора того ж V ст. до н. е. *Поліклета*? І що, відродили вони античне мистецтво? Ні. Вони створили свій великий і неповторний стиль, оскільки відродити минуле мистецтво

Мікеланджело

так само неможливо, як не можна повернути час, що створив це мистецтво. Але ж природа нагородила майстрів Відродження геніальністю, яка до сих пір залишається загадкою для людства.

Засвоювали ренесансні майстри і традиції середньовічної міської і рицарської культури, творчо і нетрадиційно переосмислюючи їх. І на всіх етапах розвитку культура Відродження відзначалася прагненням до новаторства і високим рівнем майстерності.

Антропоцентризм

Визначальною рисою культури Відродження став гуманістичний світогляд. Хоча вона і не поривала з християнською традицією, але у багатьох випадках відходила не лише від схоластики, а й від церковної догматики. В основі нового світогляду лежали принципи *антропоцентризму*, возвеличення людської особистості і її можливостей, ідеї гармонії людини і природи. Тому особливістю ренесансного знання стало світське, позатеологічне трактування мирських проблем.

В образотворчому мистецтві новаторство проявлялося у використанні принципу «наслідування природі» та ідеалу прекрасної гармонійної людини. Широке розповсюдження отримав жанр портрета, який втілював гуманістичне уявлення про людину, неповторність її особистості. А гармонія людини і природи у ренесансному живописі проявилася в пейзажах.

Проте з другої чверті XVI ст. в мистецтві, яке обслуговувало придворно-аристократичні верстви, зароджується схильність до формалізації, замість принципу «наслідування природі» з'являються «перетворення» її силою фантазії і віртуозності художника. А це привело до появи нової стилістичної течії – *ман'єризму*, для якої характерний культ витонченості і граційності, що прийшов на зміну природній і живій красі.

Світський характер властивий і для розвитку ренесансної літератури та театру. Саме Відродження народило таких геніїв цих жанрів, як *Еразм Роттердамський*, *Франсуа Рабле*, *Уільям Шекспір*, *Мігель Сервантес*, *Лопе де Вега* та ін.

Одним із досягнень культури Ренесансу стала гуманістична освіта. Її високий рівень підтримувався у приватних і міських школах, університетах і при дворах монархів та вельмож. Методику гуманістичної педагогіки охоче переймали і богословські заклади (як католицькі, так і протестантські), особливо що стосувалося вивчення класичних мов.

Ренесансна культура сформувала і нову інтелігенцію, що складалася з гуманістів, які теоретично обґрунтовували нові віяння і світогляд, письменників, поетів, художників, архітекторів, діячів науки. Вони створювали свої організації – гуртки, товариства, академії, художні майстерні, для того щоб

ЗМІСТ

Передмова	3
Глава 1. Особливості формування соціокультурного середовища ранньомодерної епохи	5
• Періодизація культурного поступу Європи раннього Нового часу	5
• Соціально-політичні передумови розвитку культури	11
• Ідейно-реформаційні корені культурного прогресу	15
• Територіальні зміни світу та нові риси його сприйняття	19
Глава 2. Економіко-комунікативні фактори сприяння культурного розвитку європейських країн епохи раннього модерну	23
• Науково-технічний прогрес та його вплив на розвиток культури	23
• Нові форми організації виробництва, його інвестування та вплив на сферу повсякдення	27
• Інфраструктура, банківська справа і генеза капіталізму як каталізатори культурного розвитку європейського соціуму	32
• Вплив географічних відкриттів на ранньомодерну європейську культуру	36
Глава 3. Католицька реакція XVI – XVII ст.	39
• Католицька Церква у період Реформації	39
• Початок Контрреформації. Створення нових чернечих орденів	40
• Політика папства у період Контрреформації. Тридентський собор	48
• Реалізація рішень Тридентського собору. Реставрація Католицизму	56
Глава 4. Німецька культура XVI – першої половини XVII ст.	66
• Передумови культурного поступу Німеччини	66
• Католицька Церква Німеччини початку XVI ст. та гуманістична критика Католицизму	69
• Розквіт німецького гуманізму	75

• Вчення Лютера та його соціальна суть	83
• Народна Реформація	90
• Розвиток освіти у часи Реформації	95
• Німецька література в умовах Реформації	100
• Німецьке мистецтво епохи Реформації	102
• Освіта і наука періоду Контрреформації	113
• Література і мистецтво Німеччини першої половини XVII ст.	122
Глава 5. Культура Швейцарії в XVI – першій половині XVII ст.	127
• Передумови культурного розвитку Швейцарського союзу	127
• Цвінглі та його вчення	131
• Жан Кальвін та його релігійні погляди	135
• Особливості розвитку культури Швейцарії	140
• Гуманістичні ідеї і наукові знання	142
• Література і мистецтво	149
Глава 6. Культура Італії XVI – першої половини XVII ст.	159
• Реформація та Контрреформація в Італії	159
• Особливості італійської ранньоновочасної культури	160
• Розвиток літератури і науки	166
• Італійський театр і музика	176
• Розквіт італійського мистецтва	182
Глава 7. Культура Іспанії XVI – першої половини XVII ст.	203
• Чинники розвитку іспанської культури	203
• Освіта і наука ранньомодерної Іспанії	204
• Література і театр	208
• Архітектура і скульптура	216
• Розквіт іспанського живопису	220
Глава 8. Культура Нідерландів XVI – першої половини XVII ст.	233
• Особливості культурної еволюції Нідерландів	233
• Література і наука XVI ст.	237
• Архітектура, живопис і музика XVI ст.	243
• Наука і література Голландії та Фландрії першої половини XVII ст.	249
• Розквіт мистецтва Голландії у XVII ст.	257
• Фландрське мистецтво першої половини XVII ст.	270

Глава 9. Культурний поступ ранньомодерної Англії	282
• Економічні фактори прискороного розвитку країни та особливості англійського абсолютизму	282
• Королівська Реформація. Тюдорівська Контрреформація та Єлизаветинське релігійне врегулювання	285
• Розвиток освіти, науки і мистецтва у першій половині XVI ст.	292
• Розквіт англійської культури у другій половині XVI – на початку XVII ст.	295
• Новаторство наукових поглядів англійських учених	301
Глава 10. Французька культура ранньомодерної доби	307
• Французький абсолютизм і реформаційний рух як фактори специфіки культурного поступу країни	307
• Культура Франції у першій половині XVI ст.	314
• Наука і мистецтво другої половини XVI ст.	320
• Французька раціоналістична філософія	327
• Класицизм і реалізм французької культури першої половини XVII ст.	330
Глава 11. Культурний розвиток Скандинавських країн у ранній Новий час	338
• Особливості формування культурного ареалу	338
• Розвиток освіти і науки	340
• Література і мистецтво	344
Глава 12. Культура Австрії в XVI – першій половині XVII ст.	355
• Реформація і Контрреформація в Австрії	355
• Наука і освіта	358
• Література і мистецтво	363
Глава 13. Культура Угорщини і Трансильванії XVI ст. – першої половини XVII ст.	367
• Реформація та Контрреформація в Угорщині і Трансильванії	367
• Освіта і мова в умовах утрати державної незалежності	370
• Література, наука і мистецтво	374
• Придворна культура після розпаду королівства	380
Глава 14. Культура Дунайських князів ранньоновочасної доби	384
• Початок писемності романськими мовами. Книгодрукування і переклади	384

- Літописання 388
- Архітектура і живопис 390

Додатки

1. Термінологічний словник 394
2. Географічні назви 402
3. Видатні постаті європейської культури епохи
раннього модерну 411
4. Бібліографія 436

Показчики

- Предметний 466
- Географічний 470
- Іменний 476